

С.В.Віднянський, А.Ю.Мартинов*

ДОСЛІДЖЕННЯ З ПРОБЛЕМ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ (за матеріалами «Українського історичного журналу»)

На основі аналізу матеріалів, уміщених на шпальтах «Українського історичного журналу» за останні десять років, розглядаються тенденції та перспективи всесвітньо-історичних студійовань у нашій країні в контексті вписування вітчизняної історичної науки у світову історіографію.

Ключові слова: *«Український історичний журнал», усесвітня історія, українські історики, конкретно-історичні й концептуально-методологічні проблеми історичних досліджень.*

У №6 «Українського історичного журналу» за 2007 р. було опубліковано статтю С.В.Віднянського, в якій подавалася узагальнююча характеристика рівня висвітлення у часопису наукових проблем усесвітньої історії впродовж (на той момент) п'ятдесяти років його існування. Зокрема аналізувалися географічний, хронологічний і тематичний зрізи публікацій журналу з історії зарубіжних країн та міжнародних відносин до й після здобуття Україною незалежності, зміни концептуально-методологічних підходів, наукових пріоритетів вітчизняних істориків у розробці цього важливого напрямку історичних досліджень. У статті виокремлювалися малодосліджені періоди та проблеми всесвітньої історії з метою поглиблення вивчення минулого й сьогодення навколишнього світу українськими фахівцями як необхідної передумови розвитку національної історіографії в контексті тенденцій розвитку сучасної світової історичної думки. Автор констатував, що, наприклад, у 1987–2001 рр. серед надрукованих у журналі 2379 статей лише близько 6% (143 матеріали) було присвячено проблемам усесвітньої історії, переважно міжнародним зв'язкам України, історії в основному соціалістичних країн та питанням вітчизняної історії у зарубіжних дослідженнях. Наприкінці статті наголошувалося, що «національна історіографія, яка неспроможна створити власної візії навколишнього світу, не може повноцінно обслуговувати інтелектуальні потреби власного народу». Історикам України як великої суверенної європейської держави слід «рішуче повернутися обличчям до наших сусідів, Європи і світу. Адже сучасна українська історіографія проблем всесвітньої історії має, нарешті, сприятливі умови для розвитку»¹.

* Віднянський Степан Васильович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ, e-mail: stepanvid@ukr.net

Мартинов Андрій Юрійович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України, e-mail: martynov.andriy15@gmail.com

¹ Віднянський С.В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу» // Український історичний журнал. – 2007. – №6. – С.179–180.

І дійсно, у 2011 р. у системі Національної академії наук України нарешті було створено Інститут всесвітньої історії, а у 2016 р. він започаткував видання нового наукового часопису – «Проблеми всесвітньої історії», важливим завданням якого було визначено «більш широке дослідження проблематики всесвітньої історії: не лише теоретичних проблем всесвітньо-історичного процесу, але й світосистемних трансформацій в умовах глобального розвитку, конкуруючих версій прогресу сучасності, особливостей світового культурно-цивілізаційного поступу»². Це безумовно треба вітати. Утім через недостатню чисельність кваліфікованих кадрів, зокрема фахівців з історії окремих зарубіжних країн і регіонів світу, новостворений інститут поки що лише шукає свою проблематику. Дослідження зарубіжної історії, особливо сучасної, коли Україна як незалежна держава остаточно визначилася зі своїм європейським вибором та активно прагне стати повноправним членом міжнародного співтовариства з усією палітрою його зв'язків, вивчення й наукова оцінка яких мають бути поставленими на службу політиці, дипломатії, усьому українському суспільству, набуває в наш час великого не лише наукового, але й практичного значення.

Тому актуальним завданням вітчизняної історичної науки залишається висвітлення проблем усесвітньої історії як у відповідних рубриках наукових збірників майже всіх вишів нашої країни, де є історичні факультети, так і в періодичних виданнях Інституту історії України НАНУ, зокрема у «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» та «Українському історичному журналі».

Нижче розглянемо, які зміни відбулися у цьому напрямі історичних досліджень на шпальтах «Українського історичного журналу» за останні десять років. Насамперед слід зазначити, що тематичний огляд публікацій у часопису за період 2008–2017 рр. засвідчує вихід у світ понад сотні матеріалів, які стосуються різних проблем усесвітньої історії. Наприклад, тематично було представлено питання античності, історію Росії і СРСР, сходознавство, європейську медієвістику, візантиністику, рецепцію походу Наполеона Бонапарта 1812 р., історію центральноєвропейських країн, історіографію окремих аспектів усесвітньої історії, концептуально-методологічні тенденції її розвитку.

Проблематику античної історії, а саме грецькі поліси-держави Північного Причорномор'я, доволі широко представлено статтями М.В.Скржинської «Морські шляхи ольвійських кораблів» (2008 р., №1), «Судочинство в античних державах Північного Причорномор'я» (2009 р., №5), «Релігійні ритуали в античних державах Північного Причорномор'я» (2010 р., №3), «Листування в античних державах Північного Причорномор'я» (2013 р., №2), «Захист території Ольвії та Херсонеса в V–I ст.» (2015 р., №6), «Дипломати в античних державах Північного Причорномор'я» (2017 р., №2). Аспектів стародавньої історії стосується стаття А.С.Русяєвої «Про храм Партенос – верховної богині Херсонеса Таврійського» (2009 р., №2). О.В.Одрін («Кочовики й торгівля зерном у Надчорномор'ї VI–III ст. до н.е.», 2015 р., №2; «Тваринництво Ольвійського поліса кінця VI – першої половини III ст. до н.е.», 2016 р., №6) висвітлив цікаві питання соціально-економічної історії кочових народів Причорномор'я.

² Слово редактора // Проблеми всесвітньої історії. – 2016. – №1. – С.9.

Проблематику сходознавства за період 2008–2017 рр. представлено ширше, аніж у попередні роки видання «Українського історичного журналу». Новаторськими для вітчизняної сходознавчої наукової школи стали статті Я.О.Федорука «Посольства хана Мегмеда Гірея IV до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р.» (2010 р., №5); О.І.Галенка «Східна Європа XVI–XVII ст. на карті османського історика Мегмеда Різи» (2014 р., №5); В.П.Гулевича «Кримське ханство й Північне Причорномор'я в період правління Гаджи Гірея (1442–1466)» (2014 р., №6), а також «Загадковий правитель Кримського ханства Джанібек Султан (1476–1477)» (2017 р., №1). У проблематиці сходознавства виділяється стаття Н.І.Самойленко «Основні тенденції розвитку китайської історичної науки (за матеріалами XXII Міжнародного конгресу історичних наук, м. Цзінань, 23–30 серпня 2015 р.)» (2016 р., №1), яка розширює обрій уявлень вітчизняної історіографії про основні тенденції розвитку сучасної китайської історичної науки.

Уже традиційно досить широко в публікаціях «Українського історичного журналу» за 2008–2017 рр. представлено проблематику європейської медієвістики. Привертають увагу оригінальні статті М.Ф.Котляра «До проблеми настання феодальних відносин у східнослов'янському світі» (2013 р., №6) і «Соціальна структура давньоруського суспільства» (2015 р., №6); Т.Д.Гошко «“Саксонське зерцало”: символи й метафори» (2017 р., №2); Л.В.Войтовича «“Баварський географ”: спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи IX ст.» (2009 р., №5) і «Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства» (2010 р., №6); М.М.Волощука «Руські переселенці в Угорщині XII–XIV ст.: обов'язки та соціальне становище» (2012 р., №4); В.М.Михайловського «Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовиком Угорським» (2010 р., №4); О.В.Русиної «Послання Папі Римському Сіксту IV і проблема інтерреляції літературних пам'яток XV ст.» (2008 р., №2); О.П.Моці «Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи» (2012 р., №2); Д.П.Вашука «Становлення та розвиток правової системи Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст.: на прикладі Київщини й Волині» (2015 р., №2); Т.С.Горбача «Руське королівство й Німецький орден за часів Юрія II» (2017 р., №2), в яких висвітлюються особливості західноєвропейської правової системи, а також зв'язки українських князівств із західними країнами доби середньовіччя. Також у публікаціях представлено візантійську спадщину вітчизняної історії періоду середньовіччя. Причому у статтях В.М.Рички «Візантійські походи київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства» (2012 р., №4) і «Спадщина Володимира Мономаха» (2013 р., №3) та О.С.Іщенко «Візантійська спадщина Володимира Мономаха в історичній пам'яті» (2016 р., №1) зазначену проблематику репрезентовано малодослідженою тематикою особливостей вітчизняної історичної пам'яті про візантійську спадщину.

Подальшого розвитку набула проблематика взаємовпливів вітчизняної історії і європейської історії раннього нового часу. Зокрема тодішній європейський гегемон Франція звертала увагу на Руїну в Україні та її дієвих акторів. У статті Є.М.Луняка «Юрій Хмельницький у свідченнях французьких

дипломатів другої половини XVII ст.» (2012 р., №1) передано дух часу та розставлено акценти сприйняття тодішньої української еліти французами. Українську проблематику на віленських переговорах між Річчю Посполитою та Московією восени 1656 р. аналізує у своїй статті Я.О.Федорук (2012 р., №5). «Комунікація монаршого двору із провінцією в Речі Посполитій: видача та доставка королівських універсалів до Львівського й Перемишльського ґродів Руського воєводства (1674–1683 рр.)» – тема статті М.І.Ониськів (2014 р., №4).

У 2012 р. відзначалося 200-річчя походу Наполеона на Росію. Віддзеркаленням цієї події стала низка статей, в яких висвітлювалися різні аспекти французької політики у Східній Європі. Зокрема цю проблематику представлено статтями О.М.Захарчука «Польське питання в дипломатії Наполеона Бонапарта: нові підходи до висвітлення проблеми у сучасній російській історіографії» (2013 р., №3), «Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I Бонапарта до південно-західних окраїн Російської імперії в 1812 р.» (2014 р., №1), «Наполеон Бонапарт та українське суспільство: історичні документи в інтерпретаціях дослідників» (2015 р., №2). Автор слушно критикує надмірне бажання «осучаснити» уявлення Наполеона про Україну. Цікавий зріз цієї теми представлено у статті А.Ю.Скришника «Розвідувально-диверсійні заходи наполеонівської агентури в південно-західних губерніях Російської імперії (1806–1814 рр.)» (2015 р., №5).

Достатньо широко на сторінках «Українського історичного журналу» в 2008–2017 рр. було представлено тематику історії Росії та СРСР. Зазначена проблематика стає особливо актуальною, зважаючи на агресію Російської Федерації проти України. Тому 2014-й рік реально розділяє хронологічно й тематично різні аспекти історії Росії і СРСР. Сумні традиції російської державності висвітлено у статті О.Ю.Кириєнка «Загальна та військова цензура в Російській імперії (XVIII – початок XX ст.)» (2010 р., №4). Спроби модернізації й реформування цієї системи розглядаються у статті В.М.Шевченка «Реформи 1860-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування» (2013 р., №5). Інший історичний період спроб реформ у Росії репрезентовано статтями Л.В.Нізової «Століпінський етап створення державно-монополістичного управління» (2008 р., №3), О.М.Машкіна «Століпін та Україна» (2012 р., №2). Утім дискусію щодо здатності російської державності ввійти в нормальні процеси реформ та модернізації явно не завершено.

На сучасному етапі розвитку історичної науки в контексті нових соціокультурних запитів особливого значення набувають завдання продовження сталих історіографічних традицій і водночас оновлення концептуальної бази досліджень, поглиблення науково-теоретичного осмислення ключових історичних явищ та процесів, зокрема міжнародних культурно-освітніх зв'язків українців, духовної взаємодії різних етнічних громад на українських землях, соціально-політичного й міжнародного контексту їхнього культурного розвитку.

Реконструкція багатогранних процесів історико-культурних взаємовпливів різних народів відкриває шлях до більш глибокого осягнення етнічних проблем історичного розвитку. Необхідною передумовою відтворення цілісної панорами історичного минулого народів, що населяли українські землі

Російської імперії, є вивчення етнокультурного аспекту їхніх взаємовідносин, внеску в науково-освітній і мистецький розвиток краю. Конкретно-історичне дослідження просвітницької діяльності різноманітних етнічних громад на територіях України сприяє концептуальному осягненню розвитку й взаємодії національних спільнот, проблеми взаємин із панівною нацією на тлі офіційного внутрішньополітичного курсу держави. Аналіз етнонаціонального чинника політичного процесу й міждержавних відносин набуває особливої актуальності в контексті всебічного студіювання громадсько-політичного розвитку Російської імперії на початку ХХ ст. та міжнародних суперечностей напередодні Першої світової війни.

У зв'язку з цим звертає на себе увагу серія статей О.А.Іваненко «Міжнародні зв'язки Університету святого Володимира (60-ті рр. ХІХ ст.)» (2011 р., №1), «Міжнародна співпраця вчених Університету святого Володимира (1900–1914 рр.)» (2012 р., №4), «Зв'язки вчених Новоросійського університету з зарубіжними науковими центрами (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» (2013 р., №4), «Німці в культурно-освітньому просторі Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» (2014 р., №4), які ґрунтовно, на основі архівних джерел і з нових методологічних позицій, висвітлюють особливості освітніх та наукових зв'язків університетів Наддніпрянської України із зарубіжжям, роль етнічних громад у культурно-освітньому житті Російської імперії. До цієї ж проблематики можна віднести цікаві статті В.В.Павлюка «Польська аристократія у суспільному житті Правобережної України після поділів Речі Посполитої» (2010 р., №3), Л.В.Білоус «Депортація єврейського населення на території Російської імперії під час Першої світової війни» (2011 р., №2), В.В.Томазова «Рід Маврогордато (гілка Нікола) на Півдні Російської імперії: історико-просопографічне дослідження» (2010 р., №2) і «Греки-хіосці в Російській імперії: соціальна адаптація та національна самоідентифікація» (2014 р., №4), Р.Д.Алієва «Реєміграція кримських татар у 1860-х рр.» (2014 р., №4) та ін.

Актуальною залишається проблематика історії окремих соціальних прошарків, релігійних груп Російської імперії. У цьому контексті виділяється серія статей С.В.Таранця «Старообрядці Бессарабії та їх переслідування російським урядом у ХІХ – на початку ХХ ст.» (2009 р., №4), «Благодійність купців-старообрядців у сфері освіти (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)», «Старообрядці й “культура” хабарництва в Росії» (2011 р., №2), «Правове становище старообрядців у Росії наприкінці ХVІІ – на початку ХІХ ст.» (2012 р., №3).

Звичайно, важливе звернення до дискурсу з дореволюційною історіографією історії Російської імперії. І.М.Жилєнкова у статті «Зовнішня торгівля Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: оцінки дореволюційної історіографії» (2015 р., №1) простежила сприйняття динаміки імперської зовнішньої торгівлі дореволюційною історіографією. Історіографічний аналіз висвітлення участі депутатів від українських губерній та міст у роботі І–ІV Державних дум Російської імперії (1906–1917 рр.) представлено у статті В.І.Милька (2012 р., №1).

Російська агресія проти України, яка триває з 2014 р., змінила напрями досліджень історії Росії. З історіософських підходів до цієї проблематики

підходить В.М.Ткаченко, котрий у статті «Росія та Захід: реінкарнація геополітики» (2016 р., №1) показав, що спроби автократичної модернізації російського імперського курсу заводять у глухий кут шлях розвитку Росії. На цьому тлі визрівають і діють російські екстремістські політичні сили. Р.В.Гула та І.Г.Передерій у публікації «Російський фашизм: ідеологічні основи, історія становлення та сучасні модифікації» (2017 р., №2) переконливо показали еволюцію російської фашистської політичної традиції до її нинішнього стану.

Традиційно на сторінках «Українського історичного журналу» представлено проблематику історії Першої світової війни та міжвоєнного періоду. У цьому контексті привертає увагу стаття С.Є.Новикова «Білорусь у роки Першої світової війни в німецьких історичних студіях» (2008 р., №1). Сьогоднішні підходи вітчизняної історіографії представлено у статті О.П.Реєнта та Б.М.Янишина «Велика війна 1914–1918 рр. у сучасній українській історіографії» (2014 р., №3). Цікаві ідеологічні аспекти спорідненості авторитарно-націоналістичних рухів міжвоєнної Європи представив О.Ю.Зайцев у матеріалі «ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи» (2012 р., №1). Зрозуміло, що зазначена проблематика потребує подальших історичних досліджень.

Історію СРСР у публікаціях «Українського історичного журналу» за 2008–2017 рр. представлено тематикою ставлення сталінського режиму до православної церкви та історіографічними аспектами досліджень соціальної історії американськими радянологами. У статті Е.В.Бистрицької «Зміцнення міжнародного авторитету Російської православної церкви у сталінському плані боротьби з Ватиканом (1943–1948 рр.)» (2009 р., №6) висвітлюється спроба сталінського режиму використати РПЦ в умовах початку «холодної війни». Н.О.Лаас у матеріалі «Соціальна історія СРСР в американській історіографії: теоретичні дискусії 1980–2000-х рр.» (2010 р., №4) демонструє еволюцію підходів американських радянологів до адекватного розуміння соціальної історії радянського суспільства.

Можна вітати розширення проблематики європейстики на сторінках «Українського історичного журналу» за 2008–2017 рр. Зокрема проблеми історії центральноєвропейських країн на етапі націєтворення знайшли доволі оригінальне висвітлення у статті Є.В.Бевзюка «Концепція неповної соціальної структури словацького соціуму (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): сучасне уточнення проблеми» (2016 р., №1). Історичну германістику представлено різними полюсами історії Німеччини. Наприклад, у статті С.О.Матвеева й Г.В.Музиченко «Соціальна політика Отто фон Бісмарка» (2008 р., №6) йдеться про значення соціальної політики канцлера з погляду її значення як прикладу для інших європейських країн на етапі демократичної модернізації. У матеріалі І.Г.Передерій «Український науковий інститут в Берліні та В'ячеслав Липинський» (2012 р., №2) висвітлено роль останнього в історії інституції.

Традиційний напрям на сторінках «Українського історичного журналу» становить історія Польщі. У статті Ю.В.Вялової «До характеристики українознавчої спадщини Л.Василевського (1870–1936 рр.)» (2013 р., №6) висвітлено відповідні дослідження самотнього польського політичного й наукового діяча. Його ідеологічного опонента й «батька» сучасної польської державності крізь

призму сприйняття польських істориків представлено у статті Г.О.Корольова «Європейський федераліст, імперіаліст і політичний реаліст: польські історики про Ю.Пілсудського та його східну політику» (2015 р., №4). Війни української й польської пам'ятей висвітлюються в матеріалі Я.В.Борщика «До проблеми польських “відплатних акцій” на Волині (березень – початок липня 1943 р.)» (2016 р., №1). Л.Г.Хахула («Державотворчі та національно-демократичні процеси в Україні 1991–2014 рр.: польський суспільно-політичний дискурс», 2015 р., №1) розглядає особливості рецепції польським політичним дискурсом політичної історії України 1990 – початку 2000-х рр. Розлогу рецензію на синтетичну працю за редакцією В.Менджецького та Є.Брацисевича «Польща – нарис історії» (Варшава, 2015 р.) надрукував С.В.Кульчицький (2015 р., №6). Відгук на науково-документальне англomовне видання польського фахівця Д.Колодзейчика «Кримське ханство й Польсько-Литовська держава: Міжнародна дипломатія на європейській периферії (XV–XVIII ст.: Дослідження мирних договорів із додатком анотованих документів» підготував Б.В.Черкас (2014 р., №1). У ґрунтовній публікації В.П.Перкуна «Допоміжні історичні дослідження в Польщі (1988–2015 рр.)» (2016 р., №4–5) розглянуто специфіку розвитку спеціальних історичних дисциплін у сусідній країні. Наукову інформацію про роботу II конгресу зарубіжних дослідників історії Польщі опублікувала Н.О.Білоус (2012 р., №6).

Упродовж 2008–2017 рр. на сторінках «Українського історичного журналу» з'явилася низка статей зарубіжних істориків на українознавчу тематику. Р.Кушнеж («Документи польської дипломатії про голодомор», 2008 р., №6) показав сприйняття польськими дипломатами подій 1932–1933 рр. в Україні. Дослідниця з Польщі Б.Конопська надрукувала статтю про польські наукові історичні атласи в XIX–XX ст. (2012 р., №4). Е.Шноре, І.Паавле («Латвійські та естонські дипломати про Голодомор в Україні», 2012 р., №6) висвітлили ставлення дипломатичних представників балтійських країн до трагедії. У польському й балтійському випадках сприйняття цього сталінського злочину було вкрай негативним. О.С.Гогун прорецензував книгу польського історика Ґ.Мотики, присвячену польсько-українському конфлікту 1943–1947 рр. (2012 р., №5). У статті М.Маєвського «Спецслужби Польської Народної Республіки проти осередків зарубіжних українських організацій» (2012 р., №3) висвітлено особливості роботи спеціальних служб комуністичної Польщі проти осередків української діаспори. Також цікавий погляд автора на роботу української й польської комісії істориків (2015 р., №1).

Поточну або сучасну європейську історію в 2008–2017 рр. у публікаціях «Українського історичного журналу», із нашого погляду, репрезентовано в недостатній мірі. Зокрема йдеться про українсько-румунські відносини. М.А.Ковальчук розглянув відносини Румунії з урядом УНР у 1919 р. (2010 р., №4). У статті Т.Г.Рендюка «Прикордонне співробітництво між Україною й Румунією з питань національних меншин» (2011 р., №1) висвітлено деякі питання взаємодії країн у питаннях захисту прав національних меншин. Про іспанський досвід використання соціальної держави для консолідації демократичного політичного режиму йдеться у статті В.Ю.Годлевської «Модернізація

системи соціального забезпечення в Іспанії в період консолідації демократичного режиму (1980–1990-ті рр.)» (2013 р., №6). І.Б.Матяш (2016 р., №5) розглянула проблематику та перспективи роботи українсько-угорської комісії істориків. С.В.Віднянський і А.Ю.Мартинов у матеріалі «Світ після 2 вересня 1945 р.» (2015 р., №5) проаналізували особливості історичного сприйняття завершення Другої світової війни різними народами й державами та основні тенденції повоєнного розвитку світу. Автори зазначають, що через 70 років після завершення збройного протистояння у сучасному світі триває гостра конкуренція різних моделей суспільного розвитку. І хоча домінантною залишається західна ліберально-демократична модель модернізації, але продовжує сперечатися з нею й азіатська «гібридна модель», яка діалектично поєднує політичний авторитаризм із частково вільною моделлю ринкової економіки. Цей факт засвідчує, що до «кінця історії» у сенсі історичної перемоги однієї з цих моделей ще далеко.

Водночас сучасні процеси глобалізації об'єктивно стимулюють увагу до питань ідентичності. Навіть в об'єднаній Європі дедалі частіше виникають дискусії з приводу «нового націоналізму», що багатьох дивує, адже конструкція Європейського Союзу вибудовувалася після Другої світової війни на фундаменті єдності різних народів, які мали обмежити конкуренцію між собою та перейти до співпраці заради підняття рівня та якості соціальних стандартів, зміцнення миру в Європі. Однак наявності потужної економічної опори ЄС у вигляді спільного ринку та єдиної грошової одиниці виявилось недостатньою для органічного союзу громадян та для формування спільної культури. Тому «нова європейська ідентичність», головним чином, проявляє себе на рівні тонкого прошарку європейської інтелектуальної еліти. Натомість на інших щаблях соціально-політичної ієрархії панують національно-державні ідентичності.

Як відомо, донедавна популярною тенденцією у західноєвропейських країнах Європейського Союзу було сприйняття концепції багатьох культур, або «мультикультурності». Однак світова економічна криза 2008–2010 рр., збільшення кількості нелегальних емігрантів до країн ЄС, посилення ксенофобських настроїв на тлі збільшення чисельності безробітних змусили уряди Великобританії, Італії, Німеччини та Франції, а також Угорщини й деяких інших держав, вести мову про провал ідеї мультикультурності. У країнах Західної Європи основний радикальний націоналістичний дискурс точиться довкола антиісламських та антиінтеграційних мотивів, а в нових центральноєвропейських країнах-членах Євросоюзу домінує антиромський, антиінтеграційний націоналізм. Причому заклики «нових націоналістів» відродити міфи про винятковість власної нації безпосередньо підривають підвалини ЄС, унаслідок чого зменшується його популярність в очах громадськості.

Формуванню спільної європейської ідентичності перешкоджає також відсутність таких ментальних консолідуючих факторів, як єдина мова та уніфіковані культурні цінності й стереотипи масової повсякденної поведінки. Натомість знову пріоритетом державної політики у країнах Євросоюзу стає адаптація емігрантів до провідної культури певної національної держави. Можна сказати, що прогноз О.Шпенглера, висловлений у далекому 1918 р.,

про кризу європейської культури дається взнаки й сьогодні. Адже в умовах глобалізації важко зберегти національну культурну ідентичність, яка часто представляється «минулим, котре не минає». Спільній соціальній ідентичності дедалі важче ментально «скріплювати» таку «уявну спільноту», якою є нація.

Одним із головних складників будь-якої колективної ідентичності є інтерпретація національної історії. Однак сучасний світ, в якому домінують різні інформаційні потоки, робить неможливою наявність усталеної ідентичності, що «дана на віки». У диференційованому та по-різному стратифікованому і, як правило, багатонаціональному суспільстві (не становить виняток у цьому плані й українське) об'єктивно наявні різні ідентичності. Унаслідок цього виникає питання: чи є наукові підстави говорити про суспільну ідентифікацію? Що ми можемо розуміти під цим поняттям?

Відповіді на ці пізнавальні виклики й повинна шукати історія. Адже саме минуле дає можливість не лише з'ясувати, ким були наші предки, а і зрозуміти, чим вони жили, як мислили, що їх турбувало, з ким та як спілкувалися тощо. Європейська ідентичність, зокрема, формується на основі нової ролі історика, який прагне пояснити трагічні події, але не є «судією», котрий презентує суспільству остаточний вирок щодо минулого та пам'яті про нього. А якщо врахувати, що землі України історично та географічно завжди були в Європі, то звернення до нашого спільного минулого з європейськими народами, вивчення впливу (відголоску) таких важливих історичних подій європейської історії, як Реформація й Контрреформація, Просвітництво, Велика французька революція та наполеонівські війни, «Весна народів» 1848 р., світові війни ХХ ст. і сучасний процес європейської інтеграції тощо на долю українського народу, процес становлення національної ідентичності українців, заслуговує на особливу увагу вітчизняних істориків, в тому числі й «Українського історичного журналу».

Звертає на себе увагу проблематика історіографії окремих аспектів усесвітньої історії, які відображено на сторінках «Українського історичного журналу» в 2008–2017 рр. У статті Я.О.Федорука «Східноєвропейська політична криза середини ХVІІ ст. в історіографії» (2011 р., №3) висвітлено різні історіографічні підходи до феномену кризи середини ХVІІ ст. Нові тенденції та позитивні зрушення щодо наукового рівня й тематичної спрямованості вивчення українськими науковцями проблем усесвітньої історії й міжнародних відносин знайшли відображення у статті С.В.Віднянського «Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні» (2010 р., №5). Нові обрії студій зі всесвітньої історії в Україні виявлено також у статті А.І.Кудряченка «Дослідження з проблематики всесвітньої історії у сучасній Україні» (2011 р., №1). Рецепції українською історіографією історії зарубіжного світу представлено Я.С.Калакурою («Зарубіжний світ як предмет дослідження новітньої української історіографії», 2012 р., №4).

Концептуально-методологічні проблеми всесвітньо-історичних досліджень регулярно висвітлювалися на сторінках «Українського історичного журналу» впродовж 2008–2017 рр. Зокрема у статтях І.І.Колесник «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень» (2012 р., №3), «Ментальне

картографування та професія історика: між раціональним й уявленим» (2012 р., №5), а також А.Ю.Мартінова «Історичні знання в умовах глобалізації» (2009 р., №1), «Історична компаративістика світових економічних криз (XX – початок XXI ст.)» (2011 р., №5). Важливим напрямом використання досвіду зарубіжних істориків-усесвітників є засвоєння мега-теорій, які впливають на дослідження. У студії В.Г.Космини «Цивілізаційний аналіз історії у світлі системної теорії Н.Лумана» (2010 р., №1) представлено один із них. Зазначені дослідження з погляду категорій ідентичності репрезентовано в публікації І.П.Куцога «Категорія “цивілізаційна ідентичність” як об’єкт історичного дослідження: сучасні інтерпретації» (2014 р., №6). Порівняльно-історичному методу та неоромантизму в дослідницьких практиках (на прикладах аналізу творчості С.Т.Томашівського, М.П.Драгоманова) присвячено студії О.В.Яся (2011 р., №4; 2012 р., №2). У контекст історії понять входить стаття П.В.Киридона «Номенклатура: термінологічні інтерпретації в історіографії» (2012 р., №1).

Ще одним із важливих напрямів сучасних усесвітньо-історичних досліджень стала феміністична методологія. У статті О.Р.Кісь «Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології» (2012 р., №2) висвітлено окремі аспекти зазначеної проблематики, які потребують подальшої розробки. Варто також звернути увагу на тематику історичних уявлень, історичної ментальності, історичної пам’яті, історичної міфології. Ці тренди також було представлено на сторінках «Українського історичного журналу» в період 2008–2017 рр. У зазначеному контексті згадаємо про статті О.О.Мельникової «Ренесанс середньовіччя? Роздуми про міфотворчість у сучасній історичній науці» (2009 р., №4), А.Ю.Глушка «Образ “перманентного зовнішнього ворога” як національний автостереотип українців і словенців» (2012 р., №3), М.М.Капралія «Європейський атлас історичних міст: концепція, реалізація й український контекст» (2014 р., №4), Г.В.Касьянова «Історична пам’ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять» (2016 р., №2), Р.В.Гули «Націоналізм, патріотизм та інтернаціоналізм: методологічні й праксеологічні аспекти» (2016 р., №6).

Нарешті, важливим стало проведення на сторінках «Українського історичного журналу» дискусії з приводу концептуально-методологічних проблем вписування історії України у всесвітню історію. Старт їй дала ґрунтовна стаття Г.В.Касьянова й О.П.Толочка «Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України» (2012 р., №6). Автори загострили проблему співвідношення національної та глобальної історій за умов глобалізації історичних знань. Більшість вітчизняних істориків, які взяли участь у дискусії на сторінках журналу, визнали важливість модернізації вітчизняного історієписання у відповідності до сучасних трендів світової історичної науки. Зазначену позицію різними аргументами обґрунтовано у статтях В.В.Ададунова «Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (погляд історика-всесвітника)» (2013 р., №2), С.М.Плохія «Якої історії потребує сучасна Україна?» (2013 р., №3), П.Р.Магочія «Конструювання чи деконструкція: як повинна виглядати

майбутня історія України?» (2013 р., №3), С.В.Віднянського, А.Ю.Мартінова «Національні історії в метанаративі процесу глобалізації: з європейського історичного досвіду» (2013 р., №6), В.А.Потульницького «Щодо дослідницьких пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової» (2014 р., №1). У дописах К.Ю.Галушка («У пошуку common sense: до дискусії з приводу національного гранд-нарративу», 2013 р., №1) та О.М.Майбороди («Національна історія заслуговує бути більш живою, ніж мертвою», 2013 р., №1) наголошується на важливості збереження традицій національного гранд-нарративу вітчизняної історії зі врахуванням трендів розвитку світової історичної науки. Своєю чергою, О.М.Горенко («Еволюція марксистської історичної традиції як об'єкт інтелектуальної історії», 2013 р., №2; «Український метанаратив в епоху пропаганди», 2014 р., №2) наголошує на важливості максимального використання інтелектуальної історії понять у розвитку вітчизняного історичного гранд-нарративу.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема перекладу державною мовою збірників документів і матеріалів зі всесвітньої історії, виданих за кордоном, а також праць зарубіжних істориків, наукові огляди й рецензії їхніх новітніх здобутків у висвітленні всесвітньої історії загалом та історичного минулого окремих держав зокрема, що сприятиме не лише збагаченню національного гранд-нарративу, а також, до певної міри, пошукам оптимальних можливостей взаємовідносин України з державами-партнерами на сучасному етапі. У цій же площині лежить проблема підготовки й популяризації новітніх підручників і посібників зі всесвітньої історії для школи та вишів, публікація науково-популярних нарисів із вузлових питань світової історії на допомогу викладачам історії, що, зокрема, практикує «Український історичний журнал».

Професор сучасної історії Вільного університету Берліну С.Конрад слушно зауважує, що зміни в історичному мисленні на початку ХХІ ст. призвели до того, що кожен сучасний історик одночасно є всесвітником, навіть якщо він цього не усвідомлює³. Адже історик постійно перебуває під впливом інтенсивних різноспрямованих інформаційних потоків у всіх проявах їх локалізації і глобалізації. Упродовж останніх майже двох століть історична наука пов'язана з проектом національно-державного будівництва. Унаслідок цього парадигмальною домінантою була дихотомія між «своєю» історією та історією «інших». У цьому сенсі всесвітня історія більше зосереджувалася на порівнянні інших цивілізацій з Європою.

Проблема трансформації історичної свідомості концентрується навколо складного вибору парадигми історичного досвіду як мінливого синтезу глобального, національного та індивідуального знання про минуле. У зазначеному контексті «глобальна історія» – це не лише «історія процесу глобалізації» чи «глобалізації історії», або протилежних процесів «антиглобалізму». Зрештою, «глобальна історія» може тлумачитись як своєрідний вимір універсального історичного досвіду на національному та індивідуальному рівнях історичної

³ Conrad S. Global Geschichte: Eine Einführung. – München, 2013. – S.7.

свідомості. Прикладом такого підходу можна вважати «The Cambridge World History».

Окремим завданням може бути накреслення моделі та структури глобального історичного досвіду. Також важливо приділяти увагу осмисленню класичних і новітніх соціологічних, соціально-філософських теорій історичного розвитку, аналізу історії світових держав, світ-системному аналізу, історії міжнародних відносин. Історичні знання змінюються структурно і змістовно. На теоретичному рівні «глобальна історія» дистанціюється від еволюційного, модернізаційного, формаційного, цивілізаційного нарративів. Звичайно, має вдосконалюватися конкретно-історична проблематика національної історії. Триває складний процес формування та осмислення плюралістичних концепцій історичного знання. За умов ідеологізації, унаслідок якої відбувається заперекла боротьба за інтерпретацію документів і фактів, правда релятивізується та позбавляється привілею бути позапартійною.

Утім за доби глобалізації особливо жорсткими стають вимоги до професійної відповідальності історика. Відповідні стандарти професійної поведінки чітко викладено в однойменному положенні Американської історичної асоціації. Отже конкретна інтерпретація подій має враховувати широкий контекст. Історик не повинен приховувати версії й точки зору, які не збігаються з його власним баченням. Читачі мають право знати про ставлення історика до альтернативних версій. Уникнення цього може бути ознакою незнання першоджерел, або навмисною однобічною пропагандою. Науковий підхід до історичного дослідження дасть можливість уникнути фрагментації історичного знання, до якого штовхає доба домінування постмодерної деконструкції. Завдяки цьому можна буде зберегти евристичний потенціал історичного знання як важливого інструменту раціонального аналізу, систематизації пізнання минулого та сучасного стану процесу глобалізації. У науковій спільноті немає однозначного погляду на природу, форми, характер і спрямованість розвитку процесів глобалізації. Хоча чимало аспектів глобалізації досі малодосліджені, ніхто не має сумніву в її реальності та об'єктивності. Визначення поняття «глобалізація» варіюються залежно від ідеологічної ангажованості та науково-дисциплінарної належності її дослідника.

У науковій літературі склалася одна із традицій глумачення процесу глобалізації як вестернізації, тобто вимушеного пристосування незахідної частини світу до домінуючої західної моделі суспільного розвитку. Глобалізація відбувається таким чином, що закріплює ієрархічну нерівність різних країн і націй. Вона до початку глобальної фінансової кризи восени 2008 р. давала відчутні економічні переваги (за термінологією І.Валлерштайна) «центру» світової економічної системи за рахунок її «периферії». У загальному сенсі можна визначити глобалізацію як складний історичний феномен, який має свої форми та якість у різні епохи. Із погляду, наприклад, філософії історії саме глобалізація забезпечує єдність усесвітньої історії.

Реальними є епістемологічні проблеми у процесі створення міждисциплінарних концепцій усесвітньої історії. Найчастіше глобалізація розуміється як «підсумкова» тенденція історичного розвитку. Вона стала можливою внаслідок

формування технічної сфери, експансії капіталістичної форми економіки, інтенсифікації взаємодії різних світових культур, а також завдяки активній модернізації «периферії». Якщо процес глобалізації інтерпретувати як загальну тенденцію до універсалізації цивілізації, то більшість трактувань цього процесу будуть компліментарними.

Дослідження закономірностей, суперечностей і проміжних результатів процесу глобалізації має враховувати різні соціальні інтереси, потреби, мотиви діяльності (боротьба за контроль над ресурсами, захист своїх цінностей та накопичення соціального капіталу), світоглядні форми, які властиві суб'єктам історії. По суті соціально-політична історія процесу глобалізації є історією перетворення локальних інтерпретацій минулого на загальну історію. Звичайно, привабливість минулого в тому, що воно, на відміну від майбутнього, суб'єктивно вже не може стати гіршим за теперішнє. Однак історія є нелінійним процесом перманентної взаємодії та різноманітних взаємовпливів індивідів, суспільств, держав і цивілізацій.

Починаючи принаймні з доби великих географічних відкриттів, саме Захід ініціював ключові тенденції, які вплинули на процеси інтернаціоналізації та сучасної глобалізації. Звичайно, кожна зі світових цивілізацій має власну ідеальну концепцію глобалізації, біля витоків якої знаходяться уявлення не лише про «євроцентризм» і «вестернізацію», а й про «азія-» або «афроцентризм».

На 23–29 серпня 2020 р. в Познані заплановане проведення XXIII Міжнародного конгресу історичних наук. Темі для обговорення: глобальні перспективи історії, концепції, методологія, темп історичного часу та історія, колективна пам'ять й ідентичність, релігія та гендер, модернізація, колоніалізм, деколонізація, сімейні структури й демократія в Європі, Азії, регіони та регіоналізм, соціальна практика писемності й читання, форми тоталітаризму, комунікації від античності до сучасності. Звичайно, це лише умовні орієнтири для розвитку подальшої тематики досліджень зі всесвітньої історії, у тому числі в Україні.

The subject historiographic review gives general characteristics of the level of reflecting of world history problems on the pages of the "Ukrainian Historical Journal" during half-a-century period of the periodical. Main attention is paid to the analysis of geographic, chronologic and subject matters and also to scientific level of publications from the history of foreign countries and international relations before and after Ukraine's acquiring of independence, to change in scientific priorities and tastes of Ukraine's historians in the development of this important direction of historic researches.

Keywords: "Ukrainian Historical Journal", world history, Ukrainian historians, concrete historical and conceptual and methodological problems of historical research.

